

ХИПНОЗА, ВМЕНЯЕМОСТ И НАКАЗАТЕЛНА (НЕ)ОТГОВОРНОСТ
В БЪЛГАРСКОТО НАКАЗАТЕЛНО ПРАВО*Марията Ставрева*HYPNOSIS, IMPUTABILITY AND CRIMINAL (IR) RESPONSIBILITY
IN BULGARIAN CRIMINAL LAW*Marieta Stavreva*

Abstract: Since the beginning of time, hypnosis has been largely utilized in the field of medicine and psychiatry. However, recently, hypnosis has found its practical use in a few legal systems proposing a rather intriguing approach in numerous legal aspects. The importance of hypnosis has increased tremendously in the past few years in the subject area of criminal law, putting forward a fairly important question whether a person should be held criminally responsible for committing a crime in a state of hypnosis.

Keywords: hypnosis, criminal liability, criminal irresponsibility, criminal law.

1. Кратък исторически преглед

Безспорно хипнозата не е тема, която е широко разпространена в правната доктрина, а заглавието на настоящата статия навярно ще се приеме от някои читатели с доза скептицизъм. Не се съмнявам обаче, че ще предизвика интерес и надявам се с времето – широка дискусия. За да се вникне в дълбочината на тематиката ще е необходимо да се направи кратък преглед на хипнозата като феномен, на нейното възникване и развитие, което ще даде възможност да се установи и връзката ѝ с наказателното право.

1.1. Хипнозата през древността

Хипнозата е явление, което се заражда още през древността. Според редица източници, тя присъства в не малко древни ритуали, религиозни обреди и лечебни процедури и се практикува от шамани, свещеници и лечители¹. Някои от първите сведения за хипнозата се откриват в египетски папируси, датиращи преди повече от 3000 г., където се споменава за храма на Имхотеп, намиращ се в древния град Сакара, утвърден като лечебен център,

наричан още „Храм на съня“. Там Имхотеп – върховен жрец и лечител, „лекувал“ болните, използвайки билки, които ги поставяли в дълбок сън. Древните египтяни смятали, че именно сънят ще разкрие лечението на всяка една болест. Този метод на лечение намира приложение и в древна Гърция. Асклепионите, храмове светилища, носещи името на древногръцкия бог на изцелението – Асклепий, се изграждали в близост до извори, където болният се „пречиствал“, след което се отправял да преспи в светилището в очакване на божеството, което да разкрие тайната на изцелението². Хипнозата присъствала в бита и на други древни култури – шумерската, персийската, индийската и римската. Тя буди значителен интерес от древността до наши дни.

1.2. Хипнозата между XIX–XXI в.

Един от първите изследователи на съвременната хипноза е Франц Месмер – австрийски учен и лекар. Той е основоположник на теорията за „животинския магнетизъм“, наричана още „месмеризъм“, според която човек може да бъде лекуван единствено по-

¹ Lecron, L. M. *Hypnotism Today*, Chapter II. “The Background of Hypnotism”, 15 Dec. 2010, para. 1.

² Дончева, И. Инкубацията в култа към Асклепий. *Epoch*, кн. 1, 2000, с. 79.

средством енергийни полета. Тази теория получава остра критика от редица учени, а един от тях е д-р Джеймс Брейд, който посочва, че месмеризмът няма общо с хипнозата. В своите научни изследвания той прави заключението, че хипнозата е състояние на дълбок сън. В действителност д-р Брейд е и първият, който въвежда понятието „хипноза“, заимствайки го от гръцката дума *hypnos*, което в буквален превод означава *сън*. Малко по-късно Брейд осъзнава, че първоначалният му извод е неправилен. Хипнозата не е сън, а по-скоро – транс. Така е описана и в редица речници. Определя се като психично състояние, *наподобяващо сън*, при което мислите на един човек могат да бъдат лесно повлияни от някого друго³. Независимо дали се приема като сън, или транс, хипнозата представлява интерес и за други учени в областта на медицината и психологията като Жан-Мартен Шарко и Зигмунд Фройд, които я прилагат при лечение на редица неврологични заболявания⁴. Тя намира своето приложение по време на двете световни войни, когато е използвана като заместител на анестезията и продължава да бъде обект на научни изследвания и до днес. Особеното е, че хипнозата не е само понятие, което се разглежда в медицината, психологията и психиатрията. Тя успява да си проправи път и до правната наука.

Преди повече от век хипнозата започва да се използва като средство за защита в съда. През далечната 1894 г. Върховният съд в щата Канзас решава дело за убийството на Томас Патън. За смъртта му са повдигнати две обвинения: Томас Макдоналд бил обвинен в извършителство, а Андерсън Грей – в подбuditелство. В хода на процеса се установява, че Грей е хипнотизирал Макдоналд, след което му дал оръдието, с което да извърши престъплението. Съдебните заседатели оправдават Томас Макдоналд, вярвайки, че той не е действал по собствени подбуди, а е бил хипнотизиран да извърши престъпното деяние. Съдебната власт в различните щати обаче е устроена по различен начин и това, което е характерно или признато в един щат, не е задължително

да бъде възприето от другите. Половин век по-късно, Америка е изправена пред жестокото убийство на Шарън Тейт, американска актриса и модел. През 1969 г. Тейт и няколко нейни приятели са убити в дома ѝ в Холивуд от Сюзън Аткинс и няколко други последователи от сектата на Чарлс Менсън. В своя защита Аткинс се позовава на обстоятелството, че е хипнотизирана от Менсън, който освен това я държал дни наред гладна и жадна до степен, в която тя изгубила разсъдък си и не осъзнавала значението на извършеното. Твърденията ѝ обаче се оказват крайно недостатъчни и недостоверни за съдебното жури, вследствие на което Аткинс е осъдена за убийството на Шарън Тейт.

Тези две истории поставят няколко основни наказателноправни въпроса. От една страна, дали лице под хипноза може да бъде вменяемо, а оттук и дали е редно да се носи наказателна отговорност от лице, което под въздействието на хипноза, е извършило престъпление. Ако отговорът на втория въпрос е отрицателен, следва ли изобщо някой да отговаря за извършеното неправомерно деяние и кой?

2. Наказателна отговорност

Целта на Наказателният кодекс (НК) е да защити от престъпни посегателства личността и правата на гражданите, както и цялостния обществен ред. По този начин формулирана, разпоредбата **на чл. 1 от НК** оказва *кого* и *какво* защитава законът. Това са човекът, ценностите на един народ и държавата. Посочва се и в кои случаи се налага закрила – при извършването на конкретна противообществена проява. В този смисъл, в **чл. 9, ал. 1 от НК** е инкорпорирано определението за **престъпление**, според което последното е „*обществено-опасно деяние, което е извършено виновно и е обявено от закона за наказуемо*“. Кой може да е извършителят на едно престъпление обаче? В теорията се посочват две понятия, едното е *субект на престъплението*, а другото – *наказателноотговорно лице*. Според някои автори, въпреки че двете понятия се използват

³ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/hypnosis>

⁴ **Freud, S.** „*An Autobiographical Study Inhibitions, Symptoms and Anxiety, The Question of Lay Analysis and Other Works*“. Volume XX, London: The Hogarth Press, 1959, p. 17–18.

като синоними в тях има малка, но съществена разлика. Със „субект на престъплението“ се означава онзи кръг от хора, които могат да извършват съответното престъпно поведение, а с понятието „наказателнотговорно лице“ се посочва кой е извършителят на конкретното деяние. Съгласно **чл. 31, ал. 1 от НК**: „*Наказателнотговорно е пълнолетно лице – навършило 18-годишна възраст, което в състояние на вменяемост извърши престъпление*“. В определени от закона случаи наказателна отговорност може да се търси и от непълнолетно лице⁵. С оглед на отразеното в закона следва, че извършителят на едно престъпно деяние може да бъде винаги и само физическо лице, което е достигнало определена от закона възраст, и което притежава нормална психика⁶. От нормата на **чл. 31, ал. 1 във вр. с чл. 33, ал. 1 от НК** е видно, че един човек притежава нормална психика тогава, когато се намира в състояние на **вменяемост**. Освен това се затвърждава разбирането, че вменяемостта и наказателната отговорност са неделими. В действителност, в доктрината правилно се посочва, че както вменяемостта, така и невменяемостта са свързани с обосноваността на наказателната отговорност⁷. Вменяемостта следва да се преценява винаги към момента на извършване на престъплението и ако се установи, че лицето не е било психически годно да го извърши, да не носи съответните правни последици. В чуждестранната литература съществува спор дали едно лице под хипноза е вменяемо, докато нашата приема, че хипнотичното въздействие води категорично до невменяемост. В следващите страници ще бъде дискутирана темата за вменяемостта и хипнозата, за да се направи опит да се

установи кое становище е по-акуратно и съответно да се направи обобщение за възможността да се носи наказателна отговорност за престъпление извършено под хипноза.

3. Вменяемост и невменяемост

Законодателят не дава легална дефиниция на понятието **вменяемост**, което би причинило известни чисто теоретически и практически затруднения, ако в **чл. 33, ал. 1 от НК** не бе посочено, че „*не е наказателнотговорно лицето, което действа в състояние на невменяемост – когато поради умствена недоразвитост или продължително или краткотрайно разстройство на съзнанието не е могло да разбира свойството или значението на извършеното или да ръководи постъпките си*“. Следователно, per argumentum a contrario, за едно лице може да се каже, че е вменяемо, когато в съзнанието му протича процес, в резултат на който то отчита и осъзнава онова, което се извършва или което е било извършено и е способно да управлява, под въздействието на своята психика, постъпките си.

3.1. Вменяемост под хипноза

В наказателноправната теория се посочва, че вменяемостта се проявява при кумулативното наличие на два елемента: **интелектуален и волеви**⁸. Изтъква се, че **интелектуалният момент на вменяемостта** е свързан със „*способността на дееца да възприема със съзнанието си действителността като цяло или отделни нейни елементи и да ги оценява от определена позиция*“. От една страна, това означава, правният субект да може да **разбира свойството на постъпките си**, т.е. как те **изменяят действителността** и едновременно с

⁵ **Чл. 31, ал. 1 от НК**: „*Непълнолетно лице – навършило 14 години, но ненавършило 18 години – е наказателнотговорно, ако е могло да разбира свойството и значението на деянието и да ръководи постъпките си*“.

⁶ **Стойнов, Ал.** *Наказателно право. Обща част*, София: Сиела, 2015, с. 114.

⁷ Пак там, с. 116. Това твърдение не е лишено от смисъл, тъй като целта на наказателното право е да се осъществи наказателна отговорност спрямо лицето, извършило конкретното престъпно посегателство. Самата наказателна отговорност може да бъде реализирана само и единствено тогава, когато лицето е способно да разбира случващото му се, тъй като една от основните функции на наказателната репресия е да се поправи поведението на престъпника. Превъзпитанието би било възможно само и единствено ако в психиката на дееца се е отразила неправомерността на деянието, в противен случай реализирането на наказателна отговорност и налагането на наказание не биха постигнали своята цел и биха били свързани изключително с разходването на държавни ресурси.

⁸ Пак там, с. 117–118.

това да *разбира значението им*, т.е. да е наясно с отрицателната оценка на обществото за съответното деяние⁹. Това би било възможно само и единствено ако лицето се намира в добро психическо здраве, т.е. тогава, когато не е налице такова състояние на психиката, което да възпрепятства субекта да си даде сметка за извършеното. **Волевият момент** е способността на дееца осъзнато да ръководи постъпките си¹⁰. В доктрината се посочва, че *интелектуалният и волевият елемент* трябва да са налице *кумулятивно*, за да може да се направи извод за вмняемостта на един човек¹¹. В такъв случай, за последния бихме могли да кажем, че е вмняем тогава, когато разбира свойството и значението на деянието и е способен да ръководи действията си. Интересно е да се отговори на въпроса дали едно лице, поставено под хипноза се намира в състояние на вмняемост, за да се направи опит да се внесе яснота относно възможността хипнотизираният да извърши доброволно и осъзнато едно престъпно деяние, в резултат на което да бъде наказателно отговорен. Това е тема, която открито вълнува психолози, психиатри, а дори и юристи.

Вмняемостта е състояние на здравата психика и би следвало само психически здрав човек да може да бъде хипнотизиран. В тази връзка, Фройд достига до заключението, че в действителност хората се поддават на хипнотично въздействие в различна степен и докато някои могат да бъдат хипнотизирани, други – не могат¹². Това най-вероятно следва от обстоятелството, че хипнозата се постига чрез т.нар. „внушение“. Внушението е начин за „комуникация“ между хората, който води до промяна в настроението и възприятията на човека. Мисля си, че си прилича донякъде с убеждението, а може би дори с манипулация-

та като форма на социално въздействие. Може би единствената разлика е в това, че никой не поставя под съмнение въпросът дали един човек, бидейки манипулиран, е вмняем. Противното би било абсурдно.

Изследвания сочат, че важна роля при процеса на хипноза има префронталната кора на човешкия мозък¹³. Тя е част от *фронталния лоб*, а заедно, те отговарят за осъществяването на *когнитивните процеси и социалното поведение* при всеки един човек¹⁴. Благодарение на тях всеки един от нас може да извършва онези действия, които са необходими за задоволяването на определени потребности. Оказва се, че колкото по-млад е един организъм, толкова по-лесно би се поддавал на внушение, респ. хипноза¹⁵. Специалистите в областта на психологията и психиатрията са на мнение, че независимо от възрастта обаче, хипнозата води до промяна в съзнанието и мозъчната дейност, въпреки че не са единодушни къде точно настъпва тя. Редно е да се отбележи, че съществуват две основни теории в тази насока. Наричам ги **теория за вмняемостта под хипноза** и **теория за невмняемостта под хипноза**. Втората теория ще бъде разгледана заедно с понятието и особеностите за невмняемостта.

3.1.1. Теория за вмняемостта под хипноза

Според някои автори, в процеса на хипноза, се наблюдава *положително* изменение в *париеталния лоб* на човешкия мозък¹⁶. Той е свързан със сензорните системи и една от основните му функции е да обработва сетивната информация, която се получава от кожата, двигателния апарат, очите, ушите, органа на вкуса и органа на обонянието. Благодарение на париеталния лоб, а и като цяло на комплекс-

⁹ Пак там, с. 118.

¹⁰ Пак так, с. 118.

¹¹ **Долапчиев, Н.** Наказателно право. Обща част. София: Изд. на БАН, 1994 г., с. 265.

¹² **Freud, S.** An Autobiographical Study Inhibitions, Symptoms and Anxiety, The Question of Lay Analysis and Other Works, p. 17.

¹³ **Paris, B. A.** The Prefrontal Cortex and Suggestion: Hypnosis vs. Placebo Effects. *Frontiers in Psychology*. 30 March 2016, p. 1.

¹⁴ **Овчаров, Вл., Ванков, В.** *Анатомия на човека*, 12. изд. София: Мед. изд. „АРСО“, 2012, с. 722.

¹⁵ **Paris, B. A.** The Prefrontal Cortex and Suggestion: Hypnosis vs. Placebo Effects, p. 1.

¹⁶ **Kihlstrom, J. F.** Hypnosis as an Altered State of Consciousness, p. 61.

ната мозъчна дейност, всеки човек получава информация за положението на своето тяло в пространството, както и за движенията на неговите отделни части¹⁷. Не на последно място, париеталният лоб участва в процеса свързан с възприятията ни за околната среда. Тази група от автори е на мнение, че хипнозата **стимулира** париеталния лоб и **повишава** нивата на неговата активност. Според мен това означава, че сетивността на хипнотизирания субект се обостря, вследствие на което се повишава способността му да възприема действителността такава, каквата е. Обръщайки поглед към понятието за вмняемост, се налага логическият извод, че човек, който се е поддал на хипнотично въздействие, се намира в състояние, което му позволява да възприеме действителността със своето съзнание, т.е. изпълнено е изискването за кумулативното наличие на един от елементите, а именно – *интелектуалният*. Не ми се иска да допусна мисълта, че човек, който е в адекватно състояние да оцени случващото му се, не би могъл да ръководи собствените си действия, тъй като в противен случай бих навлязла в областта на научната фантастика. Разбира се, тук изключвам случаите на изнудване, например, когато едно лице е заплашено с насилие или с увреждане на неговия или живота на неговите близки, да извърши нещо противно на волята му¹⁸. От казаното до момента следва, че едно хипнотично въздействие не би могло да окаже влияние върху *волевия елемент* като част от вмняемостта. Оттук, първият извод, който се налага е, че едно лице, бидейки хипнотизирано, се намира в състояние на вмняемост, разбира свойството и значението на постъпките си и е способно да ги ръководи¹⁹. Вторият логически извод е, че човек дори и хипнотизиран, запазва автономия над действията си и не би извър-

шил деяние, към което не се стреми. В подкрепа на този извод са и следващите редове.

През годините са проведени множество и различни изследвания, които целят да отговорят на въпроса дали е възможно под хипноза да се извърши престъпление. При всички тях се наблюдава едно особено поведение от страна на хипнотизирания субект. От една страна, се забелязва, че той би се подчинил на онази част от внушенията, за които е сигурен, че няма да доведат до негативни за него последици. Човек, който знае, че се намира в абсолютно стерилна и безопасна среда, не би се колебал относно оказването на каквото и да е съдействие в процес на даден експеримент. Казано с други думи, един човек би направил всичко, знаейки, че за него няма да настъпят каквито и да е неблагоприятни последици. От друга страна, опитите показват, че в действителност нито един човек не би извършил нещо, което противоречи на неговите морални устои и разбирания. Интересен е примерът, в който една жена, в състояние на **дълбока хипноза** е инструктирана да убие няколко човека. Тя се „поддава“ на внушението и теоретично „изпълнява“ онова, което ѝ е поставено като задача, използвайки гумени ножове и то без да се замисли. Малко по-късно, отново под въздействието на хипноза, на същата тази жена и се възлага нова задача – да се съблече гола. Не само, че не го прави, но успява и да се откъсне от въздействието на хипнозата и да се „събуди“²⁰. Този опит подсилва първоначалното заключение, до което достигнах, а именно, че дори намирайки се под хипнотично въздействие, човек остава вмняем за онова, което се случва около и с него. Това би означавало, че ако човек под хипноза извърши престъпно деяние, то няма да е пряка последица от хипнозата, а ще е резултат от едно добро-

¹⁷ Овчаров, Вл., Ванков, В. Анатомия на човека, с. 743–744.

¹⁸ **Чл. 213а от НК:** „Който с цел да принуди друго да се разпорежи с вещ или свое право или да поеме имуществено задължение го заплаши с насилие, разгласяване на позорящи обстоятелства, увреждане на имуществото или друго противозаконно действие с тежки последици за него или негови близки...“, в този смисъл и **чл. 214 от НК:** „Който с цел да набави за себе си или за друго имотна облага принуди някого чрез сила или заплашване да извърши, да пропусне да извърши или да претърпи нещо противно на волята му...“.

¹⁹ В тази връзка Българската асоциация по хипноза и хипнотерапия (БАХХ) подкрепя становището, че субектът на хипноза се намира в едно „будно състояние“ и във всеки един момент на самия процес, напълно осъзнава какво се случва с него и заобикалящата го действителност.

²⁰ Janet, P. Psychological healing; a historical and clinical study. London: George Allen & Unwin, 1925.

волно, моментно или импулсивно решение на дееца. Оттук се налага логическият извод, че физическо лице, което извърши престъпление под въздействието на хипноза, следва да носи наказателна отговорност за стореното. Ако тази теория бъде възприета към настоящия момент обаче, това би означавало да се навлезе в доктринална полемика, тъй като, както вече споменах, българската теория застъпва становището, че едно лице под хипноза се намира в състояние на невменяемост.

3.2. Невменяемост и хипноза

Нека се върнем отново на понятието за невменяемост. Както вече бе посочено, съгласно **чл. 33, ал. 1 от НК** не е наказателноотговорно лицето, което в състояние на **невменяемост** „поради умствена недоразвитост или продължително или краткотрайно разстройство на съзнанието не е могло да разбира свойството или значение на извършеното или да ръководи постъпките си“. В доктрината се посочват два критерия при установяване на невменяемостта: **медицински (психиатричен) и юридически (психологичен)**²¹.

Медицинският критерий отразява медицинската причина за настъпване на невменяемостта, а това може да бъде, както сочи законодателят, или **умствена недоразвитост**, към която спадат идиотия, имбецилност и дебилност, или **разстройство на съзнанието**. **Умствената недоразвитост** се свързва с едно патологично състояние, при което се наблюдава забавяне в развитието на мозъка, което може да е в следствие на вродено или последващо заболяване. Не мисля да обсъждам подробно този медицински фактор, тъй като както вече посочих, хипнозата би следвало да може да се приложи успешно по отношение само и единствено на едно психически здраво човешко същество.

Любопитно е обаче понятието за **разстройство на съзнанието**. С този термин се означава процесът на „*съществено нарушаване на нормалната психична дейност, на правилното функциониране на главния мозък*“²². Законодателят разграничава две форми: **продължително** и **краткотрайно разстройство на съзнанието**. В тълк. реш. № 15/1987 г. по н.д. № 7/1987г. се посочва, че с тези две понятия се означава продължителността на едно *болестно състояние*. Пак там се изтъква, че **продължителното разстройство на съзнанието** „*обхваща дълъг период от време, като изключва краткотрайното, липсва сигурна благоприятна прогноза, без да е необходимо да е постоянно*“, а **краткотрайно** е онова, което има временен характер и е лечимо. Общото е, че и в двата случая се наблюдава отклонение от нормалното функциониране на главния мозък. При продължителното разстройство на съзнанието се отнасят случаите на хронични психични заболявания, а при краткотрайните – случаите на временни отклонения от иначе правилно функциониращата мозъчна дейност.

В доктрината като примери за продължително разстройство на съзнанието са дадени различни хронични душевни заболявания като шизофрения и епилепсия, които безспорно могат да бъдат категоризирани като болести и то в повечето случаи хронични, nelечими²³. За краткотрайно разстройство на съзнанието се дават примери като наркотичен глад, патологичен афект и *хипноза*²⁴. Мисля си обаче, че систематическото място на хипнозата не е тук и тя не може, а и не трябва да бъде отнесена към категорията на краткотрайните разстройства на съзнанието, разбира се ако приемем последните изключително като *болестни състояния*. Това е така, защото според мен самата хипноза не е нито болест, нито болестно състояние²⁵. Вероятно нашият

²¹ **Стойнов, Ал.** Наказателно право. Обща част, с. 119–120.

²² Пак там, с. 120.

²³ **Ненов, Ив.** Наказателно право на Народна република България. Обща част. София: Наука и изкуство, 1972, с. 172.

²⁴ **Стойнов, Ал.** Цит. съч., с. 121; **Ненов, Ив.** Цит. съч., с. 173–174.

²⁵ Хипнозата е уредена в **Наредба №5 за прилагане на методи за диагностика и лечение, които водят до временна промяна на съзнанието**. В самото заглави още можем да видим, че хипнозата е метод за лечение. Освен това, както вече бе споменато, хипнозата, много преди да навлезе в правните среди, се е използвала за лечението на множество неврологични заболявания. Някак се губи логиката

Наказателен закон от 1896г. правилно разграничава още една допълнителна хипотеза, при която следва да се изключи вменяемостта, а именно тогава, когато лицето е в състояние на безсъзнателност.²⁶ Долапчиев отбелязва, че законодателят няма предвид пълно безсъзнание, тъй като тогава следва да се изключи не само вменяемостта, но и самото деяние²⁷. Той е на мнение, че в определени случаи става въпрос за „смущение на съзнанието“ или за „помрачено съзнание“, при което „*връзката с личното „аз“ не е напълно прекъсната, а само отслабена, затъмнена*“²⁸. Като примери той посочва именно хипнозата и постхипнозата. Освен това, трябва да си дадем сметка за плоскостта, върху която стоят понятията наркотичен глад, патологично алкохолно опиянение, патологичният афект и хипнозата, с уговорката, че всички те се посочват като примери за краткотрайно разстройство на съзнанието. Наркотичният глад и алкохолизмът са състояния, които са причинени в следствие на продължителна злоупотреба с наркотични вещества, респ. алкохол, и водят до неправилно възприемане на околната среда, агресия, социална деградация, депресивни състояния и саморазрушителност. Това вече са болестни състояния, които в живия живот водят до фатален край. Хипнотичното внушение от друга страна е процес, който не всякога оказва целеното въздействие спрямо субекта на хипноза. Именно поради тази причина съм склонна да приема, че последната би могла да бъде по-скоро смущение в съзнанието, отколкото болестно състояние, някак звучи по-достоверно. Впрочем това е становището, което застъпват и учените, които разглеждат другата теория, която аз нарекох теория за невменяемостта под хипноза.

3.2.1. Теория за невменяемостта под хипноза

Според втората група автори, хипнозата оказва негативно влияние върху *фронталния лоб* на човешкия мозък²⁹. Основните му функции са свързани с координирането на доброволните движения, създаване на спомени, формирането на личността и не на последно място с управление на вниманието. Той е свързан и със съзнанието, в което протичат едновременно два основни процеса: *мониторинг* и *контрол*³⁰. **Мониторингът**, най-общо казано, се свързва със способността за наблюдение и възприемане на случващото се в заобикалящата ни среда, с познанието за разположението на тялото ни, отделни предмети и като цяло с осведоменост за действителността. **Контролът** определя поведението, което избираме в конкретна ситуация. Осъществявайки тези две дейности, нашето съзнание ни дава възможността да планираме, да вземаме решения и да извършваме действия. Така устроено съзнанието много наподобява на структурата на вменяемостта. Ако направим аналог *мониторингът за съзнанието* е онова, което е *интелектуалния елемент за вменяемостта*, докато *контролът* всъщност представлява *волевия елемент*. В теорията се посочва, че в следствие на хипнозата, се наблюдава *смущение в съзнанието*, при което мониторингът и контролът се *отделят един от друг*³¹. На наказателноправен език това означава, че под хипноза едно лице **не може** да разбира свойството или значението на извършеното или да ръководи постъпките си, т.е. за такова лице би могло да се направи изводът, че е *невменяемо*.

Едно от мненията в областта на психологията е, че разделянето на двете функционални части на съзнанието, води до възможността хипнотизираният субект да „*отго-*

да се нарече един лечебен процес „болестно състояние“.

²⁶ **Чл. 41 от Наказателен закон:** „Не вменява въ вина деяние, извършено отъ лице, което презъ това време не е могло да разбира неговото свойство и значение или да ръководи постъпките си по недоразвитостта, умственото разстройство или безсъзнателността си“.

²⁷ Долапчиев, Н. Цит. съч., с. 272.

²⁸ Пак там.

²⁹ Kihlstrom, J. F., “Hypnosis as an Altered State of Consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 25, No. 11–12, 2018, p. 62.

³⁰ Zelazo, P., Moscovitch, M., & Thompson, E. The Cambridge Handbook of Consciousness. New York: Cambridge University Press, 2007, p. 447.

³¹ Kihlstrom, J. F. Hypnosis as an Altered State of Consciousness, p. 62.

вори“ на дадено внушение в по-голяма степен и „активно да си представи предложената му ситуация“³². Това е обяснено с пример, според който на един човек може да му бъде внушено, че около него кръжи пчела, което да предизвика силно дразнение и на свой ред да провокира съответната „поведенческа реакция“, например в горната хипотеза – активно размахване на ръка с цел нейното прогонване. Размахването е едно неволно действие, което субектът на хипноза не цели, а извършва несъзнателно, машинално, в следствие на едно внушение за една неистинност от действителност. Тъй като индивидът не може да си даде ясна представа за случващото се и губи автономия над действията си, би могло да се направи заключението, че хипнотизираният субект действа в състояние на невменяемост. Казаното до момента напълно подкрепя българското доктринално схващане, от което следва, че субект, който извърши престъпление под хипноза или не е могъл да разбира свойството и значението на извършеното, или да ръководи постъпките си³³.

При така разгледаните хипотези остана да се отговори на въпроса дали е редно да се носи наказателна отговорност от лице, което под хипнотично въздействие извърши престъпление.

Наказателна (не)отговорност относно престъпления, извършени под хипноза

Нека за момент се върнем отново към основната задача на наказателния закон – да се защитят от престъпни посегателства личността и правата на гражданите и цялостния установен в страната ред. Това е израз на една от основните функции на наказателното право – защитната. От една страна, тя се изразява в установяването на система от забрани за осъществяването на противообществени прояви. От друга страна се проявява и в самото наказателно правоотношение – между престъпник деец и държавата, което възниква вследствие на едно извършено от страна на дееца престъпление. Посредством наказателното пра-

воотношение се реализира наказателната отговорност. Законът обаче изрично подчертава случаите, в които едно лице не е наказателно отговорно – тогава, когато е действало в състояние на невменяемост. Поставя се един много важен въпрос. Как следва да се третира човек, който под хипноза извърши престъпление? Много е важно да се отбележи една малка и същевременно значителна особеност. В процеса на хипноза винаги участват двама – хипнотизаторът и хипнотизираният субект, което ме навежда на мисълта, че има няколко възможни хипотези в този конкретен случай.

Наказателна отговорност в хипотезата на съучастие

На първо място, нека си припомним *теорията за вмняемостта под хипноза*. Според нея хипнозата оказва благоприятно въздействие върху онази част от мозъка, която съдейства за възприятието на действителността и отделните нейни части. Логическият извод, който се наложи е, че хипнотизираният субект е в състояние на вмняемост. В този случай ако последният извърши престъпление, следва да понесе съответстващото му се наказание. Както вече обърнах внимание обаче, хипнозата е процес, при осъществяването на който взимат участие две страни – хипнотизаторът и хипнотизираният. Следва ли в този случай да се потърси наказателна отговорност и от лицето, което осъществява хипнозата и ако отговорът е положителен, то в какво качество?

В наказателното право предложената по-горе хипотеза, отговоря на института за съучастие, който е уреден в Глава втора, Раздел III от НК. Законодателят не предлага легална дефиниция на понятието за съучастие, но в литературата се посочва, че това е „*съвместна, задружна и умишлена дейност на две или повече лица за осъществяването на едно престъпление*“³⁴. И въпреки че законът ни не е ангажиран с легално определение, в **чл. 20, ал. 1 от НК** се посочват кои са основните форми на съучастие. Те са извършителство, подбудителство и помагачество. Съгласно **чл. 20, ал. 2 от**

³² Пак там.

³³ **Долапчиев, Н.** Цит. съч., с. 265. Посочва се, че невменяемостта се свързва с отсъствието на един от двата момента на вмняемостта – интелектуалния или волевия.

³⁴ **Стойнов, Ал.** Цит. съч., с. 307; В същия смисъл: **Ненов, Ив.** Наказателно право на Република България. Обща част, книга втора, София: Софи-Р, 1992, с. 175.

НК: „Извършител е този, който участва в самото изпълнение на престъплението“. В ал. 3 се посочва, че **подбудител** е този, който „умишлено е склонил другото да извърши престъплението“, а ал. 4 регламентира и помагачеството като е оказано, че **помагач** е този, който „умишлено е улеснил извършването на престъплението чрез съвети, разяснения, обещание да се даде помощ след деянието, отстраняване на спънки, набавяне на средства или по друг начин“. Аз съм на мнение, че ако теорията за вменяемост под хипноза бъде възприета, наказателна отговорност следва да се търси както от хипнотизирания в качеството му на извършител, така и хипнотизатора в качеството му на подбудител и/или помагач. Вероятно тук би се възразило, че не е налице нито подбудителство, нито помагачество. Ако се замислим обаче, подбудителят е човек, който мотивира извършителя да вземе решение за осъществяването на едно престъпно деяние. Той *въздейства* върху психиката на дееца, което някак прилича на *внушението* в процеса на хипноза. В тази връзка не трябва да забравяме какво се крие в ядрото на тази първа теория. Независимо от внушението, на което е подложен хипнотизираният субект, той остава напълно вменяем за случващото се около него и е способен да вземе осъзнато решение дали да извърши, или да пропусне да извърши дадено действие. От казаното до момента следва, че подбудителството трябва да се преценява отделно за всеки конкретен случай, тъй като в действителност не може да се направи обоснован извод, че лицето, което изпълнява хипнозата винаги и във всички случаи на осъществяване на едно инкриминирано поведение от страна на хипнотизирания субект, има качеството подбудител. От друга страна, е възможно хипнотизаторът да участва в качеството на помагач, увещавайки извършителя на едно престъпно деяние, че последният няма да бъде застигнат от строгостта на закона или по някакъв друг начин да подпомогне извършването на престъплението, но това също следва да подлежи на доказване във всеки отделен случай. Именно поради това предложих, че подбудителството и помагачеството, следва да

са налице или кумулативно, или алтернативно, тъй като не винаги едно лице е едновременно подбудител и помагач.

4. Наказателна (не)отговорност в хипотезата на посредствено извършителство

Нека сега обърнем внимание на *теорията за невменяемостта под хипноза*. Според нея, хипнозата оказва негативно влияние върху съзнанието, като ограничава правилното функциониране на един от двата протичащи в него процеси: мониторинг или контрол, в следствие на което хипнотизираният субект се оказва в състояние на временна невменяемост. В такъв случай, ако бъде извършено престъпление под хипноза, според нашето законодателство, спрямо хипнотизирания субект държавата няма да може да упражни своите правомощия във връзка с осъществяването на наказателната отговорност. Напълно разбирам, че не всякога едно лице може или трябва да бъде наказано за извършеното от него деяние. Тук обаче се поставя въпросът дали в случай на престъпление извършено под хипноза, наказателна отговорност не трябва да се носи ако не от хипнотизирания субект, то поне от хипнотизатора. Отговор можем да намерим в института на **посредственото извършителство**.

Посредственото извършителство не бива да се отждествява със съучастие. То е форма на престъпно поведение, при която деецът *„мотивира някое трето лице да извърши изпълнителното деяние на едно умишлено престъпление, при което обаче от фактическия извършител на престъплението не може да се носи наказателна отговорност“*³⁵. В литературата се посочва, че за извършване на престъплението деецът мотивира или улеснява едно наказателно неотговорно лице (невменяемо или малолетно), което действа като „оръдие“³⁶. Според мен този институт най-ярко разкрива връзката между ролята на хипнотизирания, хипнотизатора и едно извършено противообществено деяние и дава отговор на въпроса дали е редно този, който поставя другото под хипноза, да носи наказателна отговорност за съответното престъпление. Това следва от обстоятелството, че колкото и малка

³⁵ Стойнов, Ал. Цит. съч., с. 312.

³⁶ Ненов, Ив. Цит. съч., с. 179.

да е уредбата на хипнозата в българското законодателство, такава все пак има. В чл. 1 от Наредба №5 се посочва, че хипнозата е метод за диагностика и лечение, а в чл. 2–3 постановяват, че хипнозата може да се приложи спрямо едно лице само с неговото изрично съгласие (или съгласието на неговия законен представител ако лицето е недееспособно), както и че самият метод се прилага само в лечебни заведения, единствено от правоспособни психотерапевти. Това означава, че психотерапевтът има професионално задължение и отговорност спрямо своя пациент и към професията, която изпълнява. Ако наруши своите морални и професионални разбирания, за да постигне една законово запрета цел и едновременно с това използва съзнателно безпомощното състояние на едно лице, то той трябва да понесе съответната отговорност.

Заклучение

В доктрината се приема, че хипнозата е *обстоятелство*, изключващо вменяемостта, а оттам и наказателната отговорност. Съмнително е доколко това твърдение може да бъде споделено, поради липсата на аргументи в тази посока. Напротив, съществуват няколко основания, които сякаш подкрепят обратното схващане. От една страна, в **Инструкция №5 за прилагане на методи за диагностика и лечение, които водят до временна промяна на съзнанието** се посочва, че хипнозата е един от методите за лечение, които водят до „*временна промяна на съзнанието*“ без обаче да се посочва в какво точно се състои тази промяна и най-вече не дава отговор на въпроса дали тя води до краткотрайно разстройство на съзнанието. Нещо повече, според Българската асоциация за хипноза и хипнотерапия (БАХХ), хипнозата е състояние, при което човек **напълно осъзнава всичко, което се случва по време на хипноза**. Ако това становище бъде подкрепено, то следва да се отрече твърдението, че хипнозата е обстоятелство изключващо вменяемостта, което означава, че дори и извършителят на едно престъпление да е бил под хипноза към момента на извършването му, той следва да е наказателно отговорен. И все пак, за да се запази сигурността в оборота, към момента по моему следва да се придържахме към доктриналното разбиране, че за прес-

тъпно деяние, осъществено под въздействието на хипноза, не следва да се носи наказателна отговорност.

По-чувствителен е въпросът относно участието на хипнотизатора в процеса на хипноза. Считам, че това вероятно е единственият субект, от който *винаги* може да се търси наказателна отговорност. Това е така, защото в хипотезата на вменяемост под хипноза, дори и да не се приеме твърдението, че хипнотизаторът участва в качеството на подбудител и/или помагач, то мисля, че същият следва да бъде наказателно отговорен в резултат на неговото бездействие по отношение на предприетото, от страна на хипнотизирания субект, престъпно поведение. Това в наказателното право се нарича **престъпно бездействие** и се свързва със съзнателното пропускане на едно определено действие. Напротив, в хипотезата на невменяемост под хипноза, както вече бе посочено, следва да носи отговорност на основание института на посредственото извършителство.

Все пак мисля, че противоречията в тази насока налагат да се направи един по-задълбочен преглед на хипнозата, преди същата да се използва като константа в наказателното право и нарицателно за невменяемост. Според мен, използването на понятие, което не е изцяло изяснено, е крайно безотговорно и би поставило в опасност възможността за реализиране на наказателната отговорност, а оттам би попречило за постигане целите на Наказателния кодекс – да защити от престъпни посегателства личността, правата на гражданите и установения правов ред.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Долапчиев, Н. Наказателно право. Обща част. София: Изд. на БАН, 1994. // **Dolapchiev, N.** Nakazatelno parvo. Obshta chast. Sofia: Izd. na BAN, 1994.
- Дончева, И. Инкубацията в култа към Асклепий. *Enoxi*, кн. 1, 2000. // **Doncheva, I.** Inkubatsiyata v kulta kam Asklepiy. *Epohi*, 1, 2000.
- Ненов, Ив. Наказателно право на Народна република България. Обща част. София: Наука и изкуство, 1972. // **Nenov, Iv.** Nakazatelno parvo na Narodna republika Balgaria. Obshta chast. Sofia: Nauka i izkustvo, 1972.
- Ненов, Ив. Наказателно право на Република България. Обща част, книга втора. София: СО-

ФИ-Р, 1992. // **Nenov, Iv.** Nakazatelno parvo na Republika Bgaria. Obshta chast, kniga vtora. Sofia: SOFI-R, 1992.

Овчаров, Вл., Ванков, В. Анатомия на човека, 12. изд.. София: Медицинско издателство „АРСО“, 2012. // **Ovcharov, Vl., Vankov, V.** Anatomia na choveka. Sofia: Meditsinsko izdatelstvo “ARSO”, 2012.

Стойнов, Ал. Наказателно право. Обща част. София: Сиела, 2015. // **Stoynov, Al.** Nakazatelno parvo. Obshta chast. Sofia: Ciela, 2015.

Freud, S. An Autobiographical Study Inhibitions, Symptoms and Anxiety. *The Question of Lay Analysis and Other Works*. Vol. XX, London: The Hogarth Press, 1959.

Janet, P. Psychological healing; a historical and clinical study. London: George Allen & Unwin, 1925.

Kihlstrom, J. F. Hypnosis as an Altered State of Consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 25, No. 11–12, 2018.

Lecron, L. M. Hypnotism Today. Chapter II “The Background of Hypnotism”, para. 1, 15 December 2010.

Paris, B. A. The Prefrontal Cortex and Suggestion: Hypnosis vs. Placebo Effects. *Frontiers in Psychology*. 30 March 2016.

Zelazo, P., Moscovitch, M., Thompson, E. The Cambridge Handbook of Consciousness. New York: Cambridge University Press, 2007.